

Kocatepe İslami İlimler Dergisi

Journal of Kocatepe Islamic Sciences

e-ISSN: 2757-8399

cilt/volume: 7 • sayı/issue 1 • (Haziran/June): 60-77

Bourdieu'nün Habitus Kavramını Sosyal Değişmeyi Açıklamada Kullanmanın İmkânı

The Possibility Of Using Bourdieu's Concept Of Habitus To Explain Social Change

Muhammet Talha SAĞLAM

Arş. Gör. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Din Sosyolojisi Anabilim Dalı

R. A. Dr. Mugla Sıtkı Kocman University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Sociology of Religion

Muğla/Türkiye

 m.talhasaglam@yaani.com orcid.org/0000-0002-8436-069X

Makale Bilgisi / Article Information

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 31.03.2024

Kabul Tarihi / Accepted: 03.06.2024

Yayın Tarihi / Published: 15.06.2024

Atıf: Sağlam, Muhammet Talha. "Bourdieu'nün Habitus Kavramını Sosyal Değişmeyi Açıklamada Kullanmanın İmkânı". *Kocatepe İslami İlimler Dergisi* 7/1 (Haziran 2024), 60-77. <https://doi.org/10.52637/kiid.1462195>

Cite as: Sağlam, Muhammet Talha. "The Possibility Of Using Bourdieu's Concept Of Habitus To Explain Social Change". *Journal of Kocatepe Islamic Sciences* 7/1 (June 2023), 60-77. <https://doi.org/10.52637/kiid.1462195>

İntihal/Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi/This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Yayıncı/Publisher: Afyon Kocatepe University • <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kiid> • kiid@aku.edu.tr

© Muhammet Talha SAĞLAM | Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 (CC BY-NC) International License

Bourdieu'nün Habitus Kavramını Sosyal Değişmeyi Açıklamada Kullanmanın İmkânı

Öz

Sosyal değişme, sosyoloji disiplininin ilgilendiği en temel problemlerden biri olagelmıştır. Klasik dönem sosyologları sosyal değişmeyi daha çok meta teoriler üzerinden okuyarak tarihin ve toplumun yasaları şeklinde izah etme eğilimi göstermişlerdir. Bu durum yapı-fail ilişkisi içinde yapının öncelenmesine, failin ise göz ardı edilmesine sebep olmuştur. Zamanla meta teoriler yerine mezo teorilerin gündeme geldiğini ve nihayetinde sembolik etkileşimci ve fenomenolojik yaklaşım ile faile ayrıcalık atfedilen yeni bir paradigmanın revaç bulduğunu söylemek mümkündür. Bu çalışma, her fırsatta yapı-fail dikotomisini aşmaya çalışan Bourdieu'nün habitus kavramının, sosyal değişme problemini ele alırken son derece kullanışlı olabileceğini göstermeyi amaçlamaktadır. Literatür taramasına dayanan araştırmada Bourdieu'nün çalışmalarının önemli bir kısmı içerik analizine tâbi tutulmuştur. Böylece yazarın habitus kavramını nasıl anladığı, ona hangi anlamları yüklediği, çalışmalarından hareketle ortaya konmuştur. Bunun da ötesinde yazarın sosyal değişime dair görüşlerine nüfuz edilmeye çalışılarak Bourdieu'nün görüşlerinin habitus ve sosyal değişme ilişkisi bağlamında değerlendirilip sistematik şekilde ortaya konmasına gayret edilmiştir. Bu çerçevede ilk başlıkta Bourdieu'nün yöntemine değinilmiş ve kendisinin habitus kavramına nasıl bir anlam yüklediği ele alınmıştır. Kökeni Aristoteles'in heksis kavramına dayanan habitus kavramı, farklı sosyologlar ve filozoflar tarafından kullanılmıştır. Ancak habitusu adeta yeniden keşfederek düşünce sisteminde merkezî bir yere konumlandıran kişi Bourdieu olmuştur. Bourdieu'nün yönteminin en belirleyici yanı, toplumbilimin dikotomik olarak ele aldığı yapı-fail, öznelcilik-nesnelcilik ayrımını aşma gayretidir. Habitus, alan, uzam, farklı sermaye türleri gibi kavramların tamamı bu çabaya hizmet etmektedir. Nitekim Bourdieu, eylem felsefesini açıklarken nesnel yapılar ile katıştırılmış yapılar arasındaki çift yönlü bağı kurma noktasında anılan bu kavramları son derece işlevsel kullanmaktadır. Bourdieu, habitusu öyle anlamlandırmıştır ki; okuyucu, kimi zaman bu kavramın büyük ölçüde yapıyı kimi zaman da en az aynı ölçüde faili öncelediği izlenimine kapılmaktadır. Buna rağmen habitusa dair açıklamalarda her ne kadar faile ayrıcalık atfetmeye çalışsa da yapısal yönün bir adım öne çıktığı söylenebilir. İkinci başlıkta ise sosyal değişme ve habitus ilişkisi tartışılarak sistematik bir değerlendirme ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bourdieu; toplumsal sınıflar, yaşam tarzları, üretim biçimleri ve beğeniler gibi topluma dair her şeyi, geçmiş tarihin ürünü ve sonraki tarihin ilkesi olarak kabul etmektedir. Geçmişin bugünü şekillendirmesi bugüne ait statik bir eğilime işaret ediyorsa, günümüzün geleceği şekillendirmesi de aynı ölçüde bugüne ait dinamik bir eğilimi vurgulamaktadır. Toplum, tarih içindeki bu dinamizmle sürekli bir değişim halindedir. Değişimin ilkesi ise seçkinlik tekeli elinde bulundurma mücadelesidir. Dolayısıyla her şey değişir, değişmeyen tek şey ise seçkinlerin kendilerini ötekilerden ayırma, tâbi olanların ise seçkinlerin yerini alma çabasıdır. Bourdieu'nün habitus kavramına yüklediği anlamlar ve bu kavram ile geliştirdiği diğer kavramlar arasında kurduğu ilişki göz önüne alındığında habitusun, sosyal değişmeyle yakından ilgili olduğunu söylemek mümkündür. Habitus, doğrudan üretim koşullarından kaynaklanmayan sayısız sonuç yaratabilecek bir devinime sahiptir. Buna göre benimsediği ilişkiyel yöntem çerçevesinde Bourdieu'nün toplumsal değişimi; keskin sınırları olmayan, bileşke kuvvetlerin şekillendirdiği bir süreç olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Habitus kavramı ise alan, güzergâhlar, çeşitli sermaye türleri, toplumsal konumlar gibi farklı kavramlarla birlikte hem yapıyı hem de faili göz ardı etmeden sosyal değişimi açıklama imkânı sunmaktadır. Ayrıca bu çalışma Bourdieu'nün sosyal değişime dair görüşlerini daha sistematik hale getirme ve habitus ile sosyal değişim ilişkisine odaklanma açısından da mütevazı bir katkı niteliğindedir.

Anahtar Kelimeler: Sosyoloji, Pierre Bourdieu, Sosyal Değişme, Habitus, Yapı-Fail İlişkisi.

The Possibility Of Using Bourdieu's Concept Of Habitus To Explain Social Change

Abstract

Social change has been one of the most fundamental problems that the discipline of sociology deals with. Classical period sociologists tended to explain social change as the laws of history and society by reading them through meta-theories. This situation caused the structure to be prioritized within the structure-perpetrator relationship and the perpetrator to be ignored. It is possible to say that over time, meso theories came to the fore instead of meta theories, and eventually a new paradigm that privileged the agent with a symbolic interactionist and phenomenological approach became popular. This study aims to show that the concept of habitus used by Bourdieu, who tries to overcome the structure-agency dichotomy at every opportunity, can be extremely useful when addressing the problem of social change. In the research based on literature review, a significant part of Bourdieu's works were subjected to content analysis. Thus, how the author makes sense of the concept of habitus and what meanings he attributes to it are revealed through his works. Moreover, by trying to penetrate the author's views on social change; Bourdieu's views have been evaluated and systematically put forward in the context of the relationship between habitus and social change. In this framework, Bourdieu's method is mentioned in the first title and the meaning he attributes to the concept of habitus is discussed. The concept of habitus is based on Aristotle's concept of hexis and has been used by different sociologists and philosophers. However, it was Bourdieu who virtually rediscovered habitus and positioned it in a central place in the thought system. The most decisive aspect of Bourdieu's method is his effort to overcome the dichotomous structure-agent, subjectivism-objectivism distinction of sociology. Concepts such as habitus, field, space, different types of capital all serve this endeavor. As a matter of fact, Bourdieu, while explaining his philosophy of action, uses the aforementioned concepts very functionally to establish the bidirectional link between objective structures and embedded structures. Bourdieu has interpreted habitus in such a way that the reader sometimes gets the impression that this concept prioritizes the structure to a great extent and the agent to at least the same extent. Nevertheless, although he tries to privilege the agent, it can be said that its structural aspect stands out one step forward. In the second section, the relationship between social change and habitus is discussed and a systematic evaluation is attempted. Bourdieu considers everything about society, such as social classes, lifestyles, modes of production and tastes, as the product of past history and the principle of the next history. If the past shaping the present indicates a static tendency, the present shaping the future emphasizes a dynamic tendency. Society is in a constant state of change with this dynamism in history. The principle of change is the struggle to hold the monopoly of elitism. Therefore, everything changes, the only thing that remains unchanged is the effort of the elite to distinguish themselves from the others and the effort of the subordinates to take the place of the elite. Considering the meanings that Bourdieu attributes to the concept of habitus and the relationship he establishes between this concept and other concepts he developed, it is possible to say that habitus is closely related to social change. Habitus has a dynamism that can create countless results that are not directly caused by the conditions of production. Accordingly, within the framework of the relational method he adopted, it is understood that Bourdieu sees social change as a process shaped by compound forces without sharp boundaries. The concept of habitus, on the other hand, together with different concepts such as space, routes, various types of capital, and social positions, offers the possibility of explaining social change without ignoring both the structure and the agent. This study is also a modest contribution in terms of presenting Bourdieu's views on social change more systematically and focusing on the relationship between habitus and social change.

Keywords: Sociology, Pierre Bourdieu, Social Change, Habitus, Structure-Agency Relationship.

Giriş

Sosyolojinin ortaya çıktığı 19. yüzyıl, Sanayi Devrimi ve Fransız İhtilali gibi önemli siyasi ve iktisadi gelişmelere sahne olmuştur. İki tarihî olay ve bunların tetiklediği gelişmeler geleneksel toplum yapısını hızla çözerek önemli sosyal değişimlere sebep olmuş ve pek çok toplumsal sorun baş göstermiştir. Sosyoloji disiplini, ortaya çıktığı bu tarihî şartlardan bağımsız değerlendirmek mümkün değildir. Öyle ki sosyoloji, beliren sosyal kaosa müdahale etme aracı olarak görülmüştür. Bu sebeple sosyal değişim olgusu, sosyolojinin her zaman yakından ilgilendiği bir problemdir. Daha ilk sosyologlardan itibaren toplumun değişimi anlaşılmalı, açıklanmalı hatta yönlendirilmeye çalışılmıştır. Sosyal değişim, başlangıçta daha çok tarihin yasaları şeklinde ele alınarak makro perspektifin hâkim olduğu ve yapının öncelendiği bir süreç olarak görülmüştür. Örneğin Comte, toplumsal değişimi determinist bir kurguyla tarih içinde olduğunu varsaydığı üç evreyle açıklamıştır.¹ Benzer bakış açıları E. Durkheim'in mekanik-organik dayanışmacı toplum tipleri² ile K. Marx'ın ilkel komünal toplumdaki sınıfsız topluma uzanan materyalist tarih anlayışında görmek mümkündür.³ Süreç içinde meta teoriler göz ardı edilerek mezo teoriler öne çıkmıştır. Örneğin kurumları toplum içerisindeki işlevleri ile ele alan Talcot Parsons bir eylem şeması geliştirmiştir.⁴ Buna göre aktör, bir amaca ulaşmak üzere belli araçlar ve normatif standartlar içerisinde hareket eder. Karşılıklı ilişki içinde olan tüm bu süreçler bir denge halindedir. Amaca ulaşma noktasında araçlar ve normlarda yaşanan değişim, dengeyi bozar. Bunun üzerine sistem kendini tekrar denge haline getirecek mekanizmalar geliştirir ve böylece değişim gerçekleşir. Aslında toplumbilimdeki hâkim paradigmaya dair bu değişim aynı zamanda yapı-fail dikotomisinin bir izleği konumundadır. Değişimi tarihin yasaları olarak gören bakış açısı, fail karşısında yapıyı önceleyen bir yaklaşım sergilemiştir. Özellikle simgesel etkileşimcilik etkisiyle yapı karşısında faile önemli bir ayrıcalık tanınması, hatta öncelik verilmesi ise daha yeni bir yaklaşım olarak zuhur etmiştir.⁵ Buna göre fail yapının epifenomeni olmayıp tarih içinde belirleyici rol oynamaktadır. Sosyal değişimi ele alırken de failin bu ayrıcalıklı durumu önem arz edecektir. İşte elinizdeki çalışma, her fırsatta yapı-fail dikotomisini aşmaya çalışan Pierre Bourdieu (1930-2002)'nün habitus kavramının, sosyal değişim problemini ele alırken son derece kullanışlı olabileceğini göstermeyi amaçlamaktadır.

Literatür taramasına dayanan araştırmada Bourdieu'nün çalışmalarının önemli bir kısmı içerik analizine tâbî tutulmuştur. Böylece yazarın habitus kavramını nasıl anladığı, ona hangi anlamları yüklediği çalışmalarından hareketle açıklanmaya çalışılmıştır. Bunun da ötesinde yazarın sosyal değişime dair görüşlerine de aynı yöntem ile nüfuz edilerek habitus ve sosyal değişim ilişkisi bağlamında Bourdieu'nün görüşlerinin değerlendirilip sistematik şekilde ortaya konmasına gayret edilmiştir. Bunun için önce ilk başlıkta Bourdieu'nün yöntemine değinilmiş ve kendisinin habitus kavramını nasıl gördüğü ele alınmıştır. İkinci başlıkta ise sosyal değişim ve habitus ilişkisi etraflıca tartışılarak sistematik bir değerlendirme yapılmaya çalışılmıştır.

¹ Auguste Comte, *Pozitif Felsefe Dersleri ve Pozitif Anlayış Üzerine Konuşma*, çev. Erkan Ataçay (Ankara: BilgeSu Yayıncılık, 2019), 16-20; Sezgin Kızılçelik, *Sosyoloji Teorileri 1* (Konya: Yunus Emre Yayınevi, 1994), 114.

² Emile Durkheim, *Toplumbilimin Yöntem Kuralları*, çev. Özer Ozankaya (İstanbul: Cem Yayınevi, 2013), 179-180. Ayrıntılı bilgi için bk. Emile Durkheim, *Toplumsal İşbölümü*, çev. Özer Ozankaya (İstanbul: Cem Yayınevi, 2018).

³ Zeki Kartal, "Marxist Toplumsal Gelişim Aşamaları ile Rostow'un Gelişim Aşamaları Yaklaşımlarının Değerlendirilmesi", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 10/2 (2015), 234-236. Marx'ın toplumların tarihi gelişimi için ayrıca bk. Karl Marx - Friedrich Engels, *Alman İdeolojisi*, çev. Emir Aktan (Ankara: Alter Yayıncılık, 2017), 61-81; Karl Marx, *1844 El Yazmaları*, çev. Murat Belge (İstanbul: Birikim Yayınları, 2013), 91; Karl Marx - Friedrich Engels, *Komünist Manifesto* (İstanbul: Yordam Kitap, 2014), 37-76.

⁴ Talcott Parsons, *Toplumsal Eylemin Yapısı*, çev. Nur Nirven - Adem Bölükbaşı (Ketebe Yayınevi, 2022), 1/75-80; Ruth A. Wallace - Alison Wolf, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, çev. M. Rami Ayas - Leyla Elburuz (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2013), 70-74.

⁵ Anthony Giddens, *Sosyoloji*, ed. Cemal Güzel (İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2012), 57-61, 141-145.

1. Bourdieu'nün Düşüncesinde Merkezî Bir Kavram Olarak Habitus

Habitus kavramının kökeni, Aristoteles'in heksis kavramına dayanmaktadır. Eğitimle sağlanmış olan ve bireylerin eylem kapasitesinin temelini oluşturan fiziksel maharet ve davranışları ifade eden heksis, Saint Thomas d'Aquin tarafından habitus olarak tercüme edilmiş ve alışkanlık haline gelen âdetlerin öğrenilmiş toplumsallığı anlamında kullanılmıştır.⁶ Kavram sonraları Emile Durkheim, Marcel Mauss, Thorstein Veblen, Max Weber, Norbert Elias, Alfred Schutz, Edmund Husserl, Maurice Merleau-Ponty gibi sosyologlar ve filozoflar tarafından kullanılmıştır. Ancak habitusu adeta yeniden keşfederek düşünce sisteminde merkezî bir yere konumlandıran kişi Bourdieu olmuştur.⁷ Bourdieu'nün habitus kavramını nasıl tanımladığını ve anlamlandırdığını ele almadan önce kısaca onun yöntemine değinmek faydalı olacaktır.

Bourdieu'nün yönteminin en belirleyici yanı toplumbilimin dikotomik olarak ele aldığı yapı-fail, öznelcilik-nesnelcilik ayrımını aşma gayretidir. Durkheim gibi ilk sosyologlar, toplum karşısında insanı önelemekte ve failin büyük ölçüde toplum tarafından belirlendiğini düşünmekteydiler. Özellikle Weber'in yorumlayıcı ve anlayıcı yöntemi önemli bir kilometre taşı olmuş ve yapıyı önceleyen bu yaklaşım zamanla eleştirilir olmuştur. Böylece daha çok sembolik etkileşimcilik ve fenomenolojik yöntemle vücut bulan ve failin öncelendiği yaklaşımlar ön plana çıkmaya başlamıştır.⁸ Yakın dönemde ise toplumsal gerçekliğin iki farklı tarafını vurgulayan ve birbirlerini dışlayan bu yaklaşımların mezcedilmesinin gerekliliği sıklıkla dile getirilir olmuştur. Kuşkusuz bu çaba içinde Bourdieu önemli bir yere sahiptir. Habitus, alan, uzam, farklı sermaye türleri gibi kavramların tamamı bu çabaya hizmet etmektedir. Nitekim Bourdieu, eylem felsefesini açıklarken nesnel yapılar ile katıştırılmış yapılar arasındaki çift yönlü bağı kurma noktasında anılan kavramları son derece işlevsel kullanmaktadır. Faili, yapının epifenomeni olarak görmeyi reddedip, failin rolünü mutlaklaştırmadan öne çıkarmaya gayret etmektedir.⁹ Bu açıdan toplumsal gerçek, fail tarafından bireysel ya da kolektif, kendiliğinden veya örgütlü mücadeleler içinde çatışan ve her an yenilenen bir kurma eylemidir.¹⁰

Bourdieu toplumsal yapıların bilişsel yapılar şeklinde failerin bedenlerine işlediğini ifade etmiştir. Böylece failer, toplumsal dünyayı pratikte tanıma imkânı bulurlar. Ancak burada dahi failerin kendilerinin, toplumsal dünyanın kurucu eylemlerinin özneli olma yönünü vurgulamaktadır.¹¹ Bourdieu bu uzlaşmacı yaklaşımı, toplumsal eylemi açıklamanın ötesinde farklı alanların analizlerine de teşmil etmektedir. Örneğin bir metnin anlaşılmasında lafzın soyutlanarak merkeze konulmasını eleştirirken, bunun karşısına genellikle Marksist gelenekle temsil edildiğini düşündüğü ve metnin sosyal dünya ve ekonomik bağlamla ilişkilendirilerek yorumlanmasını savunan görüşü koymuştur. Kendisi ise bu iki yaklaşımı da eleştirerek; edebî ya da bilimsel bir ürünü anlayabilmek için metin içeriğine odaklanmanın yeterli olamayacağı gibi metni sadece basitçe sosyal dünya ve ekonomik düzenle ilişkilendirerek anlamamanın da doğru olmadığını söylemiştir. Nitekim alan kavramını bu karşıtlıktan kurtulmak için icat ettiğini ifade etmiş¹² ya da toplumsal sınıfların varlığını bütünüyle yadsımsızken diğer taraftan uzamlar üzerinden geleneksel bir sınıf kavramını, farklılıklara ve ayırım stratejilerine odaklanarak aşmaya çalışmıştır.¹³ Özetle

⁶ Anne Jourdain - Sidonie Naulin, *Pierre Bourdieu'nün Kuramı ve Sosyolojik Kullanımları*, çev. Öykü Elitez (İstanbul: İletişim Yayınları, 2020), 42.

⁷ Ümit Tatlıcan - Güney Çeğin, "Bourdieu ve Giddens: Habitus veya Yapının İkiliği", *Ocak ve Zanaat*, ed. Güney Çeğin vd. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2014), 314; Jourdain - Naulin, *Pierre Bourdieu'nün Kuramı ve Sosyolojik Kullanımları*, 40.

⁸ Giddens, *Sosyoloji*, 143.

⁹ Pierre Bourdieu, *Pratik Nedenler*, çev. Hülya Tufan (İstanbul: Kesit Yayıncılık, 1995), 9-10.

¹⁰ Pierre Bourdieu, *Bekarlar Balosu*, çev. Çağrı Eroğlu (Ankara: Dost Kitabevi, 2009), 190.

¹¹ Pierre Bourdieu, *Ayrım*, çev. Derya Fırat Şannan - Ayşe Günce Berkkurt (Ankara: Heretik Yayıncılık, 2015), 676.

¹² Pierre Bourdieu, *Bilimin Toplumsal Kullanımları*, çev. Levent Ünsaldı (Ankara: Heretik Yayınları, 2015), 61-63.

¹³ Bourdieu, *Pratik Nedenler*, 27-28.

kendisi kuram ile ampirik araştırma, yani kuramcılarla yöntemciler arasındaki karşıtlığı kırma pozisyonundadır ve yönteminin temelinde, dikotomik ayrımları aşmak için hep uzlaşmacı bir üçüncü seçenek vardır.¹⁴ Nitekim sosyal bilimin Durkheim ile Garfinkel arasında bir seçim yapmak zorunda olmadığını açıkça belirtmiştir.¹⁵ Bourdieu, öznelcilikten ve nesnelcilikten uzaklaşmayı hedefleyen bu yaklaşım için ilişkisel yöntem önerisinde bulunmuş; pozitivizmi ve metodolojik bireyciliği eleştirmiştir. Düşünümsel bir okumadan hareketle, özellikle pozitivizmde karşılığını bulan tözsel düşünce biçimine karşı çıkarak pozitivist yöntemin bağımsız değişkenler kabulünü sorgulamaktadır. Onun yerine faili, toplumsal ve fiziksel uzam içerisinde konumlanan bir nokta olarak tahayyül etmektedir. Toplumsal gerçek, uzamda konumlanan failin, kendi görüşü açısından uzamdaki diğer noktalarla kurduğu ilişkisellik içinde inşa edilir.¹⁶ Habitus kavramını ve habitusun değişimle ilişkisini ele alırken bu hususlar bizler için yol gösterici olacaktır.

Bourdieu'nün yöntemine dair çizilen çerçeveden sonra kendisinin habitus kavramını nasıl anlamlandırdığı ve kullandığı daha anlaşılır şekilde ele alınabilir. Edinilmiş olanı, sahip olmayı ifade eden habeo fiilinden türeyen habitus; eylemlerin, tasarımların ve bunların şekillendirdiği toplumsal gerçekliğin oluşum ilkeleri olarak yapılanmış ve yapılandıran bir yapıdır. Ancak burada ilkesel olarak bütün bir toplumsal gerçekliğe yön veren aşkın bir yapıdan bahsedilmediği gibi bütün bir topluma yön veren sosyal fizik ilkesinden de bahsedilmediğini söylemek mümkündür. Burada söz konusu olan, kuşaklar boyunca oluşturulan toplumsal yapıların içselleştirilmesiyle elde edilen pratik düşünme ve davranış kalıplarıdır.¹⁷ Habitus zorunluluktan öte, kuşattığı dünyaya dair eğilim ve düzenliliklerin fail tarafından içselleştirilerek pratikte öncelenmesidir. Ayrıca habitus, oluş halinde bir kavrama tekabül ederek geçmişi ve geleceği şimdiki zamanın içinde barındırır. Böylece habitus bir taraftan geçmişin ürünü olurken diğer taraftan geleceğe dair pratik gönderilerde bulunur.¹⁸ Nitekim toplumsal mücadelelerin, hayat tarzları ve ayırım stratejilerinde vücut bulduğunu söyleyen Bourdieu, habitus kavramını hem sınıflandırılabilir pratiklerin üretici ilkesi hem de bu pratiklerin sınıflama sistemi olarak kabul etmektedir. Dolayısıyla pratikleri ve pratiklerin algısını örgütleyen habitus, yapılandıran vasfıyla öne çıkarken aynı zamanda örgütlenmiş bir yapı hüviyetine sahiptir.¹⁹ Habitusun bir işlevi de failin ya da failer sınıfının fiilleriyle sahip oldukları tüm malları/varlıkları birleştiren bir üslup birliğini meydana getirmesidir. Bu üslup birliğiyle habituslar farklılaşır ve farklılaştırır, ayırır ve ayırıştırır.²⁰

Bourdieu, habitusu öyle anlamlandırmıştır ki okuyucu, kimi zaman bu kavramın büyük ölçüde yapıyı kimi zaman da en az aynı ölçüde faili öncelediği izlenimine kapılmaktadır. Buna rağmen habitusa dair açıklamalarda her ne kadar faile ayrıcalık atfetmeye çalışsa da yapısal yönün bir adım öne çıktığı söylenebilir. Bourdieu'ye göre habitus; ilk tecrübelerin ikincileri, onların da üçüncüleri yönlendirdiği bir sürekliliğin sonucudur.²¹ Habitusun yapılandırıcı etkisi diğer tüm deneyimlerin ondan yola çıkılarak düşünülmüş, tasarlanmış ve meşrulaştırılmış olmasıyla ilgilidir. Burada önce olanın sonra olan karşısında bir ayrıcalığı söz konusudur.²² Bourdieu'nün erkencilik etkisi olarak ifade ettiği ve bir alanda daha önce var olmanın alana hâkimiyet sağlama noktasında getirdiği avantajlara yaptığı vurgu, bu ayrıcalığın bir uzantısıdır.²³ Dolayısıyla habitusa damga vuran geçmişin izi, onun yapısal yönünü vurgulayan bir husus olarak değerlendirilebilir. Habitusun

¹⁴ Bourdieu, *Pratik Nedenler*, 8.

¹⁵ Bourdieu, *Ayırım*, 699.

¹⁶ Bourdieu, *Pratik Nedenler*, 17, 28; Bourdieu, *Ayırım*, 148; David Swartz, *Kültür ve İktidar*, çev. Elçin Gen (İstanbul: İletişim Yayınları, 2018), 91-92.

¹⁷ Bourdieu, *Pratik Nedenler*, 168.

¹⁸ Bourdieu, *Pratik Nedenler*, 170.

¹⁹ Bourdieu, *Ayırım*, 254, 255.

²⁰ Bourdieu, *Pratik Nedenler*, 23.

²¹ Pierre Bourdieu, *Devlet Üzerine*, çev. Aşlı Sümer (İstanbul: İletişim Yayınları, 2015), 107.

²² Bourdieu, *Devlet Üzerine*, 64.

²³ Bourdieu, *Ayırım*, 114, 163-164, 431.

bir önemli özelliği ise onun bedene işlemiş bir yatkınlıklar sistemi olmasıdır. Böylece toplumsal fiiller, tarihin ürünlerinin baskısı altında gerçekleşmektedir.²⁴ Bourdieu, biyolojik kalıtımla aktarılanın kültürel kalıtımla aktarılanına göre daha kalıcı olduğunu vurgulamaktadır. Varoluş koşulları tarafından zihne ve bedene kazınanlar bizzat bilinçli öğrenilmiş olanlara göre daha kalıcıdır.²⁵ Varoluş koşullarını belirleyen habitus da bir nevi biyolojik kalıtım özelliği sayesinde statik nitelik taşımaktadır. Bunun bir yansıması ise ailenin ve kişiyi o güne kadar var eden çevrenin belirleyiciliğinin, okul aracılığıyla elde edilen bilgi ve kültüre göre ya da sonradan elde edilen iktisadi sermayeye göre öncelikli olmasıdır.²⁶ Habitusun yapıyı önceleyen bu niteliklerine dair örnekleri çoğaltmak mümkün olmakla birlikte bu kadarıyla iktifa edilecektir. Şimdi ise habitusun yapı karşısında faile alan açarak ona aktif rol verdiğine dair örneklerle yer verilecektir.

Toplumsallaşmış beden ile toplumsal alanları tarihin ürünü olarak gören Bourdieu, buna karşın eylemi basit bir etki tepki şeklinde yorumlamaz. Her ne kadar bireyin ve onun eyleminin tarihin baskısı altında şekillendiğini kabul etse de bireysel deneyimler ve yeteneklere önemli bir ayrıcalık atfederek bu yaklaşımını habitus kavramıyla açıklar. "... Özdeş iki bireysel tarih olmadığından özdeş iki bireysel habitus da yoktur..." Dolayısıyla habitus kavramı faile; bireysel tutumlara, yeteneklere ve tercihlere önemli ölçüde yer vermektedir.²⁷ Habitus sayesinde beklendik ve tahmin edilebilir davranışlar mümkün olsa da habitus aynı zamanda farklılaşmayı beraberinde getirmektedir. Bütünüyle birbirinin aynısı olan habituslar olmadığına göre birbirine yakın habituslara sahip insanlar aynı ailenin parçası dahi olsa farklı davranış kalıpları sergileyebilirler. Nitekim Bourdieu, Bern'lü gençlerin evlilik stratejilerini ele aldığı çalışmasında aynı yapısal şartların ürünü olan gençlerin kimisinin toprak sisteminin devamını sağlamak adına abisinin veya anne-babasının yanında bekâr kalmayı tercih ettiklerini, kimisinin ise göç edip kasaba veya kentte kendilerine yeni bir hayat kurmayı tercih ettiklerini belirtmiştir.²⁸ Bu farklılığın temelinde Bern'lü gençlerin habitusları ve habitusun sosyal olaylar karşısında bireysel farklılıklara imkân tanıyan yapısı yer almaktadır.

Bourdieu'nün, habitusu başta -alan- olmak üzere geliştirdiği diğer kavramlarla birlikte değerlendirdiğini ve habitusu bu kavramların toplumsal yansımalarının bir bütünü olarak gördüğünü de söylemek gerekir. Sosyoloğun, bir yazarı veya bir eseri incelerken bunları habitus ile sanatsal üretim alanı arasındaki ilişkiyle birlikte değerlendirmesi gerektiğini belirtmesi bu bakış açısını gösterir.²⁹ Böylece hem habitusu hem de alanı içkin nesnel ve öznel şartlar arasında belki de sonsuz seçeneklerin olduğu bir süreç söz konusudur. Tüm bunlar sosyolojik bir analiz yaparken basitçe yapının tezahürü olarak görülemeyecek, içinde faile de önem atfeden bir yaklaşımı zorunlu kılar. Bourdieu'nün el yazısı metaforunda bahsettiği gibi aynı sınıfın tüm faileri dolayısıyla aynı habitusu paylaşan tüm failer, belli bir stil benzerliğinde buluşurlar.³⁰ Ancak unutmamak gerekir ki her bir el yazısı biriciktir ve diğerinden farklıdır.

Tıpkı habitusta olduğu gibi alan kavramıyla da yapı-fail çelişkisinin aşılma çalışıldığı yukarıda ifade edildi. Bu açıdan habitus gibi alanlar da yapılandırılmış yapı hüviyeti taşımaktadır. Yapılandıran yönüyle alan, doğasında bulunan çatışma ve çıkarlar tarafından faili belli bir davranış kalıbına yönlendirmektedir. Ancak alandaki mücadelelerde failerin bireysel etkileri kuşkusuz son derece önemlidir.³¹ Tam da bu noktada faile yapı karşısında

²⁴ Bourdieu, *Devlet Üzerine*, 121.

²⁵ Bourdieu, *Ayırım*, 656.

²⁶ Bourdieu, *Ayırım*, 49.

²⁷ Pierre Bourdieu, *Toplumbilim Sorunları*, çev. Işık Ergüden (İstanbul: Kesit Yayıncılık, 1997), 70.

²⁸ Bourdieu, *Bekarlar Balosu*, 177-178.

²⁹ Bourdieu, *Toplumbilim Sorunları*, 193-194.

³⁰ Bourdieu, *Ayırım*, 258.

³¹ Pierre Bourdieu, *Sanatın Kuralları*, çev. Necmettin Kâmil Sevil (İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, 1999), 316-317.

hareket imkânı tanıyan habitus devreye girmektedir. Alandaki güç mücadelelerinde hâkim olanlar, tâbi olanlar karşısında belli bir statükoyu muhafaza etme çabası güder. Bu durum alana yeni girenleri, yeri geldiğinde hâkim olanlarla mücadele etmeleri gereken yapısal durumla karşı karşıya bırakmaktadır. Tâbi olanlar hâkim olanlara karşı mücadele etme imkânı bulabilirler. İşte hâkim olanlar ile tâbi olanların alandaki mücadelesinde, habitusun faile tanıdığı özerklik son derece önemlidir. Bourdieu bu durumu; habitus yeri geldiğinde failleri, alanın güçlerine karşı çıkmaya ve direnmeye sevk eder şeklinde açıkça ifade etmektedir.³²

Görüldüğü üzere toplum tarafından tarih içinde kümülatif şekilde ortaya koyulan ve faillerin bedenlerine işleyen habituslar önemli ölçüde yapısal bir hüviyet taşımakla birlikte fail; bizzat tarihin de yapıcısı olarak her zaman oyun kurucu/bozucu bir potansiyel taşımaktadır. Şimdiye kadar Bourdieu'nün habitusu nasıl anlamlandırıldığı ve ona hangi işlevleri atfettiği ortaya konulmaya çalışılmış ve habitus, ağırlıklı olarak yapı-fail ilişkisi bağlamında ele alınmıştır. Çünkü yukarıda izah edilmeye çalışılan habitusun yapı-fail dikotomisini aşma gayreti noktasındaki işlevselliği ona dinamik bir nitelik kazandırmaktadır.

2. Habitus ve Sosyal Değişme İlişkisi

Bourdieu; toplumsal sınıflar, yaşam tarzları, üretim biçimleri ve beğeniler gibi topluma dair her şeyi, geçmiş tarihin ürünü ve sonraki tarihin ilkesi olarak kabul etmektedir. Geçmişin bugünü şekillendirmesi bugüne ait statik bir eğilime işaret ediyorsa günümüzün geleceği şekillendirmesi de aynı ölçüde bugüne ait dinamik bir eğilimi vurgular. Bourdieu, değişim problemini de sosyolojinin dikotomik döngüsünün dışında değerlendirme çabası gütmektedir. Öyleyse toplum, tarih içindeki bu dinamizmle sürekli bir değişim halindedir. Değişimin ilkesi ise seçkinlik tekeli elinde bulundurma mücadelesidir.³³ Dolayısıyla her şey değişir, değişmeyen tek şey ise seçkinlerin kendilerini ötekilerden ayırma, tâbi olanların ise seçkinlerin yerini alma çabasıdır. Demek ki egemen olanlarla egemen olmayanlar arasındaki çatışma, değişimi beraberinde getirecektir. Ayrıca egemenlik altındakiler ile egemenlerin habitusları arasındaki farklılık çok önemli bir kavram olan simgesel şiddeti doğurmaktadır.³⁴ Bourdieu, habitusta yatkınlıkların kalıcılığını her fırsatta vurgular. Diğer taraftan ona göre habitus doğrudan üretim koşullarından kaynaklanmayan sayısız sonuç yaratabilecek devinime de sahiptir.³⁵ Bourdieu'nün değişime dair temel yaklaşımını ortaya koyan bu girizgâhın ardından habitus kavramı ile sosyal değişme ilişkisi ele alınarak sosyal değişimi açıklamada habitus kavramını kullanmanın imkânı değerlendirilecektir. Bu kapsamda değişimin seyri, hacmi, farklı bir habitusa dâhil olarak yaşanan değişim, habitusun kendi içinde değişimi ve değişimin sonucu başlıklarıyla sosyal değişme ile habitus ilişkisi daha ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

2.1. Habitusun Toplumsal Değişime İmkân Veren Yapısı

Bourdieu'nün habitus kavramına yüklediği anlamlar ve onun bu kavram ile geliştirdiği diğer kavramlar arasında kurduğu ilişki göz önüne alındığında habitus, sosyal değişmeyle yakından ilgilidir. Habitusun, doğrudan üretim koşullarından kaynaklanmayan sayısız sonuç yaratabilecek bir devinime sahip olduğu yukarıda ifade edilmişti. Çünkü habitus değişmez bir yazgı değil belki de her an beliren yeni ve öngörülmemiş konumlanışlara uyum sağlayan belirli sınırlar içindeki değişimlerin kaynağıdır.³⁶ Bahsedilen değişimi Bourdieu'nün beğeni üzerine yaptığı analizler üzerinden okumak mümkündür. Habitusla doğrudan ilintili olan beğeniler, ayırım mekanizmalarının da önemli bir parçası olarak Bourdieu'nün sosyolojik analizinde esaslı bir yer tutar. Beğenilere arz olunan mallar (edebiyat, sanat, günlük ihtiyaçlar vb. her türden tüketim malları) sistemindeki her değişim, beğenilerin değişimiyle

³² Bourdieu, *Bilimin Toplumsal Kullanımları*, 69.

³³ Bourdieu, *Toplumbilim Sorunları*, 184.

³⁴ Bourdieu, *Pratik Nedenler*, 210.

³⁵ Bourdieu, *Toplumbilim Sorunları*, 123.

³⁶ Bourdieu, *Toplumbilim Sorunları*, 123.

sonuçlanır. Diğer taraftan beğenilerde ve bu beğenilerin varoluş koşulları ile bunlardan kaynaklanan yatkınlıklarda, dolayısıyla habituslarda meydana gelen değişimler de yeni beğenilere uygun mallar üretilmesini sağlar. Böylece habitus, toplumsal ürünlerle toplumsal beğeniler arasındaki konfigürasyon sürecinin tam ortasında yer almaktadır.³⁷

Bourdieu, toplumsal alanda konumlarla tavır almalar arasında mekanik bir belirlenim olduğunu düşünmez. Her bir fail bulunduğu konum itibarıyla bileşke kuvvetlerden meydana gelen yapılanmış bir alanın ve habitusun etkisi altındadır. Ancak yine her bir fail kendi habitusunda belli güzergâhlar içerisinde yer alan algılama ve değerlendirme kategorileri içinden kendisi için uygun olanı, kendi konumuyla uyumlu çıkarlar doğrultusunda seçme şansına sahiptir. Failler her ne kadar yapının etkisi altında olsa da kendi habitusları içinde farklı güzergâhlar, yatkınlıklar ve konumlar üzerinden özerkleşerek farklılaşabilmektedir.³⁸ Burada fail, sebzelere oluşturan bir kileri kullanan farklı aşçılara benzetilebilir. Her bir aşçı kendi damak tadına, içinden geldiği kültüre, müşteri profiline, aldığı eğitime, bireysel yaratıcılığına göre farklı yemekler yapacaktır ki bu, habitusun özerk ve değişime imkân veren yapısını ifade etmektedir. Ancak aşçılar hangi yemeği yaparlarsa yaparlarsa yapacakları tüm yemekler sebze yemeği olacaktır. İşte bu da habitusun yapısal yönünü ifade etmektedir. Dolayısıyla geniş sayılabilecek bir marj içinde alan ve habitus ilişkisi çerçevesinde bireysel yaratıcılığa önemli bir imkân sağlanması değişimin nirengi noktasını oluşturmaktadır.

Habitus, nesnel bağıntılar ile öznel bağıntılar arasındaki gerilimin temas noktasıdır. Nesnel algılar, kabuller ve zorlamalar toplumsal eylemin başlı başına sebepleri olamaz. Nesnel yargılar ancak öznel olarak kabul edilerek fiiliyata geçer. Nesnel yargıların kabul edilme süreci de bireysel tavır alışlara, konumlara, yeteneklere göre değişim gösterir. Dolayısıyla habitus nesnel bağıntıların farklı zamanlama, yorumlama ve içselleştirme süreçlerini yöneterek toplumsal değişime ve farklılıklara sebep olmaktadır.³⁹ Öyleyse habitusun alanla girdiği karşılıklı ilişki, değişimi açıklamada son derece önemlidir. Nitekim Bourdieu, edebî bir yapıtı toplumsal gerçeğin üç düzeyiyle birlikte ele almayı önerir. Önce edebî alanın otorite alanı içerisindeki konumunu, ardından kendi işleyiş ve dönüşüm yasalarıyla kendine has evren niteliği taşıyan edebiyat alanının iç yapısını, son olarak da alanda belli bir konum işgal edenlerin habituslarını incelemek gerekir.⁴⁰ Demek ki alanlar ile alanın iç yapısı ve habitus arasında diyalektik bir ilişki mevcut olup, bu ilişki toplumsal eylemi/ürünü meydana getirmektedir. Bu girift ilişkinin önemli parçası olan habitus, faile tanıdığı zengin bir olasılar uzamı⁴¹ üzerinden değişimin itici gücü olmaktadır. Netice itibarıyla habitus, her an beliren yeni durumlara uyum sağlayarak, kendi içinde barındırdığı farklı güzergâhlar, yatkınlıklar ve olasılar uzamı ile bireysel yaratıcılığa imkân vererek, yapı ile fail arasındaki dinamik konumuyla değişime imkân veren bir yapıya sahiptir.

2.2. Sosyal Değişmenin Seyri ve Habitus

Sosyal değişim olgusu bir süreci ifade etmektedir. Bourdieu pek çok noktada sosyal değişim sürecine dair görüşler serdetmiştir. Fakat bunlar sistematik olmaktan öte onun kendi yöntemi çerçevesinde ihdas ettiği ve etkili olarak kullandığı kavramlarla ördüğü sosyolojik bakış içinde mündemictir. Bu başlık altında Bourdieu'nün sosyal değişimin niteliksel ve niceliksel seyrine dair görüşleri daha sistematik şekilde habitusla bağlantılı olarak ortaya konulmaya çalışılacaktır.

2.2.1. Sosyal Değişmenin Yönü

Sosyal değişimin en önemli sebeplerinden biri kuşkusuz farklı kültürlerin, yaşam tarzlarının, fikirlerin, toplumsal sınıfların ve grupların karşı karşıya gelmesidir. Her ne kadar

³⁷ Bourdieu, *Ayırım*, 340.

³⁸ Bourdieu, *Pratik Nedenler*, 71.

³⁹ Bourdieu, *Bekarlar Balosu*, 183.

⁴⁰ Bourdieu, *Sanatın Kuralları*, 333.

⁴¹ Bourdieu, *Sanatın Kuralları*, 359.

mağlupların galipleri taklit etmesi durumu söz konusu olsa da bu karşılaşmada bir tarafın diğer tarafı bütünüyle dönüştürmesi mümkün değildir. Süreç daha çok karşılıklı etkileşimi ifade eden kültürleşme şeklinde gelişmektedir. Kültürleşme: "Farklı kültürlerle sahip grupların sürekli ve doğrudan bir ilişki içerisinde olmaları durumunda her iki grubun ya da daha fazla sayıda grubun orijinal kültürel özelliklerinde değişikliklerin ortaya çıkması durumudur."⁴² şeklinde tanımlanmaktadır.

Bourdieu söz konusu olduğunda sosyal olguları belli bir kural ve kalıp ile açıklamak zordur. Ancak buna rağmen sosyal değişimin yönünün daha ziyade güçsüzden güçlüye, tâbi olandan hâkim olana, alt sınıftan üst sınıfa doğru olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü toplumdaki ayırım stratejisi kendini bir alttaki gruptan ayırmaya, bir üstteki gruba ise özdeşleştirmeye dayanır.⁴³ Bu ayırım stratejisi belirgin şekilde habituslar üzerinden yürür. Dolayısıyla genel bir yasa olmasa da değişim doğal olarak alt sınıftan üst sınıfa doğru yönelme eğilimindedir. Bu tavrı, Bourdieu'nün edebî metinlerin değişimi üzerine yaptığı değerlendirmelerde de görmek mümkündür. Kendisi kültürel değişimin yöneliminin; yapıtlar, okullar, örnek kişilikler, ulaşılabilir tür ve biçimler vb. olarak izah ettiği kültürel tutumlar uzamının sunduğu mevcut olan ve potansiyel olarak bulunan olasılıklar repertuarına bağlı olduğunu söyler. Buna karşın değişimde etken kişiler ve kurumlar arasındaki sembolik güç dengesini ayrıca vurgulamaktadır.⁴⁴ Çünkü bir edebî türün diğer türlere göre öncelikli ve belirleyici olmasında onlara sembolik değer atfeden etken kişi ve kurumlar belirleyici konumdadır.

Toplumsal değişimin seyrinde toplumsal zaman-uzam içindeki dağılım da oldukça önemli bir yer tutar. İktisadi ve kültürel sermaye türleri toplumsal uzamdaki ayırım stratejilerinde öne çıkar. Değişim, toplumsal uzam içinde birbirine daha yakın noktalarda konumlananlar arasında daha fazla mümkündür. Çünkü kültürel sermaye açısından zengin olanların beğenileri kendinden daha alt konumlarda olanların beğenileri üzerinde daha belirleyicidir. Bunun karşıtı olarak iktisadi sermaye açısından zengin olanlar da aynı sermaye türüne göre daha alt konumda olanların beğeni yargılarını belirlemede önceliklidir. Bu belirlenim, sermaye türleri ve genel olarak toplam sermaye hacmi bakımından farklılaşanlar arasında daha sınırlı olmaktadır. Dolayısıyla toplumsal değişimin yönü toplumsal uzam içinde öncelikle daha yakın konumda, dolayısıyla benzer habitusa sahip olana doğru gerçekleşmektedir.⁴⁵ Aynı ilkenin sınıf düşme durumlarında da benzer şekilde işleyeceğini söylemek mümkündür.

2.2.2. Sosyal Değişimin Hacmi

Yukarıda toplumsal beğenileri genellikle bir üst hâkim sınıfın belirlediği ve değişimin toplumsal uzam içinde birbirine daha yakın noktalarda konumlananlar arasında daha fazla mümkün olduğu ifade edilmişti. Burada bir aşamalılık mevcut olup birbirine yakın konumdakiler; beğeniler, yatkınlıklar, sermaye türleri, yaşam tarzları ve tüketim alışkanlıkları yani habitusları itibarıyla birbirlerine daha yakındırlar. Tersinden söylemek gerekirse toplumsal uzamda birbirine daha yakın konumlarda bulunanların habitusları arasındaki fark da daha azdır. Bu yüzden değişimin niteliksel hacmi de doğru orantılı olarak daha az olacaktır.

Belli bir gruba, sınıfa ve habitusa dâhil olanlar toplumsal yükseliş veya düşüşte ya da daha genel olarak toplumsal hayatın seyri içinde birbirlerinden farklılaşabilmektedirler. Bourdieu bunu toplumsal güzergâh etkisi ile açıklamaktadır. Bireyler ya da gruplar buldukları habitus içinde farklı güzergâhlar üzerinden giderek farklı hikâyeler oluşturabilirler. Belli bir sınıf içinde bireysel güzergâh etkisiyle yaşanan değişim genellikle

⁴² Ayşenur Bilge Zafer, "Göç Çalışmaları İçin Bir Anahtar Olarak 'Kültürleşme' Kavramı", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 17/30 (Ocak 2016), 77.

⁴³ Bourdieu, *Ayırım*, 362.

⁴⁴ Bourdieu, *Sanatın Kuralları*, 311.

⁴⁵ Bourdieu, *Pratik Nedenler*, 20-21; Bourdieu, *Ayırım*, 495.

sapma olarak tanımlanır. Daha çok bireyler ve küçük gruplar nezdinde yaşandığı için bu değişim niceliksel açıdan dar bir hacme sahiptir. Diğer taraftan kolektif güzergâh etkisiyle gerçekleşen değişimler ise daha geniş bir toplumsal dönüşüme işaret ettiği için niceliksel açıdan daha geniş bir hacme sahiptir. Ancak kolektif güzergâhlar üzerinden gerçekleşen değişimler genellikle zor tespit edilir ve bunlar genellikle bir sınıf özelliği olarak kabul görürler.⁴⁶

Habitusun toplumsal bir konfigürasyon görevi üstlendiği ve yeni durumlara sürekli bir uyum sağladığını biliyoruz.⁴⁷ Ayrıca değişimin daha çok birbirine yakın habituslar ve toplumsal konumlar arasında meydana geldiğini de göz önünde bulundurduğumuzda değişimin niteliksel ve niceliksel açıdan genellikle küçük hacimlerde meydana geldiğini söylemek mümkündür. Yine bireysel güzergâhlar üzerinden gerçekleşen değişim de bu kanıyı desteklemektedir. Ancak değişim kolektif güzergâh etkisinde olduğu gibi zaman zaman daha geniş kitleler nezdinde de gerçekleşebilir. Fakat bu daha az rastlanan, daha uzun zaman alan ve daha zor fark edilen bir süreçtir.

2.2.3. Sosyal Değişmenin Hızı

Faile belli bir yatkinlikler sistemi içinde olasılıklar seçeneği sunan habitus; eylemlerin, tasarımların ve bunların şekillendirdiği toplumsal gerçekliğin oluşum ilkeleri olarak yapısal bir niteliği barındırır. Onun bu niteliği göz önüne alındığında değişimin yavaş seyreden bir süreç olduğu aşikârdır. Ayrıca bir üst başlıkta ele alındığı üzere sosyal uzamda birbirine yakın konumlananların ve habitusları itibariyle birbirine daha yakın olanların birbirlerini etkileyerek değişimi tetiklemeleri, uzakta olanlara göre daha olasıdır. Burada var olan tedricilik durumu, değişimin hızının doğal olarak yavaş seyretmesi anlamına gelmektedir. Değişim bir toplumsal konumdan diğerine, bir habitustan bir başka habitusa veya bir sermaye türünden farklı bir sermaye türüne, bir beğeniler kümesinden bir başkasına doğru yapılan bir tür yer değiştirmedir. Toplumsal bir konum içinde habitusun sunduğu olasılıklar yelpazesinin fail açısından giderek daralması, aynı zamanda failin farklı bir konuma ve habitusa doğru yöneldiği anlamını taşıyabilir. Bu durum, bahsedilen yer değişimini yani sosyal değişmeyi açıklar. Bourdieu, olasılıklar yelpazesindeki daralmayı, zaman içinde ağacın ölü dallara ayrılmasıyla sonuçlanan bir toplumsal yaşlanma olarak tasvir etmektedir.⁴⁸ Öyleyse değişim daha ziyade zamana yayılan yavaş bir süreçtir.

Habitusun sunduğu yatkinlikleri doğuran nesnel yapıların değişimi, doğrudan yatkinliklerin değişimiyle sonuçlanmaz. Daha evvel ifade edildiği üzere habitus bedene işleyen bir yatkinlikler sistemidir. Bedene işleyen veya inanca dönüşen yatkinlikler, nesnel şartların değişimiyle doğrudan son bulmaz.⁴⁹ Nitekim zaman zaman zihinsel yapılarla nesnel yapılar arasındaki uyumsuzluk histeresiz etkisiyle sonuçlanır. Nedeni ortadan kalktıktan sonra devam eden bir etki olarak histeresiz, sosyal gecikme sebebiyle habitusların, nesnel yapılardaki değişime ayak uyduramamasıdır. Don Kişot karakterinin ruh hali bir tür histeresiz etkisi olarak tanımlanmaktadır.⁵⁰ O, şövalyelik kurumunun ortadan kalktığı nesnel toplum şartlarını kendi habitusuyla uyumlu hale getiremeyerek şövalye gibi davranmış ve komik duruma düşmüştür. Buradan şu sonuç çıkarılabilir: Habituslardaki değişim nesnel yapılardaki değişime göre daha yavaş ve zor olabilmektedir.

2.2.4. Sosyal Değişmenin Sonucu

Değişim hem süreçleri hem de sonuçları itibariyle girift ve çok yönlü bir olgudur. Şimdiye kadar ele alınan hususlar ışığında şunları söylemek mümkündür: Sosyal değişime farklı bir habitusa dâhil olunarak bir tür sınıf düşme ya da sınıf yükselme ile sonuçlanabilir.

⁴⁶ Bourdieu, *Ayrim*, 172-174.

⁴⁷ Bourdieu, *Ayrim*, 340.

⁴⁸ Bourdieu, *Sanatın Kuralları*, 391-392.

⁴⁹ Bourdieu, *Pratik Nedenler*, 210.

⁵⁰ Bourdieu, *Ayrim*, 171, 214.

Bu tarz geçişler sermaye türleri ve hacimleri itibariyle genellikle aynı sermaye türünde gerçekleşmekle birlikte çapraz geçişlerle de sonuçlanabilir.⁵¹ Ayrıca sosyal değişme belli bir sınıfın kendi içindeki yatkinlıklarında, beğenilerinde ya da olasılıklar repertuarında yani habituslarda değişim yaşanmasıyla da sonuçlanabilir. Bu iki hususa aşağıda daha geniş olarak yer verilecektir. Bu başlık altında ise değişimin sonucu olarak uyum ve isyan vurgulanacaktır.

Her toplumsal grup kendi içinde yeniden üretimle devamlılığını sağlamayı hedefler. Bir alanda yerleşmiş olmaları ve eskilikleriyle belli bir avantaja sahip olanlar da bunu devam ettirmek isterler. Neyin meşru, istenilen ve beğenilen olduğuna eskiler karar verir.⁵² Bu yerleşik düzen, alanın hâkimleri olan eskiler ile alanın yenileri olan tâbi olanlar arasında bir mücadeleye sebep olur. Farklı bir alana ait yatkinlıklara sahip olan failer yeni bir alana girdiklerinde yanlış konumlanma sebebiyle başarısız olup tasfiye olabilirler. Bu başarısızlık hem alanın yatkinlıklarını içselleştirememeye hem de kendi yatkinlıklarını alana kabul ettirememekten kaynaklanabilir. Ancak farklı yatkinlıklarıyla yeni bir alana, yeni bir habitusa dâhil olanlar bu süreci başarıyla da yürütebilir. Sürecin başarılı şekilde sonuçlanması ise uyum ya da isyan ile sonuçlanır. Failler kendi yatkinlıklarını alana ve alana hâkim olanların yatkinlıklarına uydurduklarında uyum, dayattıklarında ise isyan meydana gelir.⁵³

Bourdieu, toplumsal dünyanın bilgisine dair ilk bilginin bir yanılısı olduğunu belirtir. “İllusio” ve “doxa” kavramları bu yanlış bilginin sorgulanmadan ve doğal kabul edilip içselleştirmesi demektir. Oysa içselleştirilen bu bilgiler, eski olanın öncelendiği, hâkim olanların çıkarlarının devamını sağlayan bir yanılısamadan, yanlış tanımadan ibarettir.⁵⁴ Bu yanılısı, yanlış tanıma, bir alana girip alan içindeki güç mücadelelerini yıkmak isteyenler için bile geçerlidir. Çünkü onlar da bir noktada, alanın hedeflerini ve kurallarını tanımak mecburiyetindedirler. Hatta bu yüzden bir alanda devrim yapma arzusu dahi zımnî olarak alanın önemli olduğuna dair bir kabulü ifade eder.⁵⁵ Öyleyse hâkim olanlar ile tâbi olanlar arasındaki seçkinliği elde tutma veya ele geçirme mücadelesindeki diyalektik, bu yarış devam ettirmenin temel kuralıdır. Tâbi olanların tamamen hâkim olanları taklit ettiği veya isyan edip mücadele ettiği her iki durumda da yarış devam etmektedir. Ne zaman ki bazı sınıflar çıkarları için yarıştan çıkmanın yarışta bulunmaktan daha iyi olduğuna kanaat getirirlerse bu diyalektik yıkılacaktır. Bourdieu’nün sıkça başvurduğu oyun metaforuyla söylenecek olursa taraflardan birinin oyundan sıkılıp çıkmasıyla oyun son bulacak, yani devrim olacaktır. Bourdieu devrim probleminin bu şekilde ortaya çıktığını düşünmektedir.⁵⁶

Sosyal değişme sonucunda failerin kendi habituslarından gelen yatkinlıklarını alana ve alanın hâkimlerinin yatkinlıklarına uydurmaları durumunu uyumlama, kendi yatkinlıklarını alana ve alanın hâkimlerine dayatma durumlarını ise isyan olarak nitelendirebiliriz. Ancak bu isyan bütün bir devrim ile alanın işleyişinin toptan yıkılması veya anarşik bir düzlem anlamına gelmemektedir. Sosyal değişimin devrimle sonuçlanması ancak bütün bir alanın işleyişinin reddedilmesiyle gerçekleşir. Devrim tarzı değişimler aynı zamanda niteliksel ve niceliksel açıdan büyük bir hacimsel değişikliğe tekabül etmektedir. O yüzden devrimlerin gerçekleşmesi oldukça zordur. Zaten Bourdieu düşüncesinde devrim tarzı keskin değişimlere büyük ölçüde yer verilmez. Ancak buna rağmen simgesel değerler hiyerarşisinin değişimiyle sonuçlanan simgesel devrimden bahsedilmektedir. Çünkü simgesel olanın değişimi tedrici olarak devam eden sosyal değişimdeki son aşamayı ifade eder. Simgesel devrim, habitusla da yakından ilgili olarak sayısız bireysel dönüşümün toplu ürünü olarak daha önce değer atfedilen simgelerin değerini yitirerek yerlerini yenilerinin

⁵¹ Bourdieu, *Ayırım*, 495.

⁵² Bourdieu, *Ayırım*, 114.

⁵³ Bourdieu, *Bilimin Toplumsal Kullanımları*, 69-70.

⁵⁴ Bourdieu, *Sanatın Kuralları*, 350; Bourdieu, *Ayırım*, 256, 474, 619.

⁵⁵ Bourdieu, *Pratik Nedenler*, 150.

⁵⁶ Bourdieu, *Toplumbilim Sorunları*, 183.

almasıdır.⁵⁷ Bu durum iktisadi ve kültürel dolayısıyla habituslardaki değişimle birlikte sosyal değişimde nihaî evreye tekabül etmektedir. Bourdieu: "Bir milyoner yaşamı sürmek için sadece bir milyona sahip olmak yeterli değildir. Yeni koşullar içinde israf suçu olarak gördükleri birincil zorunluluk harcamalarını öğrenmek için sonradan görmeler genelde çok zaman harcarlar."⁵⁸ sözüyle simgesel devrim aşmasının zorluğuna dikkat çekmektedir. Ayrıca sosyal değişimin yönü bağlamında düşünülürken, değişimin iktisadî, kültürel ve sembolik şeklinde kolaydan zora doğru seyrettiği söylenebilir.

2.3. Farklı Bir Habitus Dâhil Olma ve Sosyal Değişme

Farklı bir habitusa dâhil olmak; farklı yatkınlıklarla, eğilimlerle ve olasılıklarla karşılaşmaktır. Failler eski habituslarının sunduğu olasılıklardan yavaş yavaş sıyrılarak, yeni habituslarının öngördüğü repertuar içinden seçimler yaparlar. Eski ile yeni habitus arasındaki farklılaşma süreci sosyal değişmeye tekabül etmektedir. Bu başlık altında farklı bir habitusa geçişle yaşanan sosyal değişme, çeşitli yönlerden ele alınacaktır.

Farklı bir habitusa dâhil olma söz konusu olduğunda miras alınmış sermaye ile edinilmiş sermaye ayrımını vurgulamak önemlidir. Habitus, alan ve sermaye türleri gibi kavramlar üzerinden ele alındığında miras alınan sermayeyi; sahip olmak için çaba gerektirmeyen ve başta aile olmak üzere yakın çevreden edinilen iktisadi, sosyal, kültürel ve sembolik sermaye ile bunlara dair yatkınlıklar şeklinde tanımlayabiliriz. Bunlar failin ait olduğu habitus içinde içselleştirdiği ve doğal bir parçası haline getirdiği kazanımlardır. Edinilen sermaye ise bunun tersi olup bireysel çabaların ürünü olan şeylerdir. Sonradan edinilen sermaye genellikle eğitim yoluyla kazanılır. Edinilen sermaye, miras alınan sermayeyi meşrulaştıran ve tasdik eden konumdadır. Fakat onun bu konumu toplumsal hareketliliğe imkân vermeyen katı bir hüviyet arz etmez. İki sermaye türü arasında diyalektik bir ilişki mevcuttur.⁵⁹ Ayrıca miras alınan sermaye ancak yeniden üretimle varlığını koruyabilir. Miras aldığı sermayeyi yeniden üretecek mücadeleye gücü bulamayanlar onu kaybederler⁶⁰ ve yeni edindiği sermayeyle uyumlu bir habitusa dâhil olurlar. Yani farklı bir habitusa dâhil olmak miras alınan sermayeden edinilen sermayeye doğru geçiş anlamı taşımaktadır. Dolayısıyla failerin içinde buldukları habitusları değiştirmeleri miras alınan sermayeden edinilen sermayeye geçiş temelinde gerçekleşir.

Farklı bir habitusa geçişin arkasındaki itici güç ise ayırım stratejisinde yatar. Failler kendilerini hemen bir altında olan gruptan ayırmaya ve üstünde olan grupla özdeşleştirmeye çalışırlar.⁶¹ Hâkim olanlar ile tâbi olanlar arasındaki mücadele bazen sınıf yükselme bazen de sınıf düşme durumlarını meydana getirir. Her iki durum da yeni bir habitusa dâhil olma anlamı taşımaktadır. Yeni habitusa dâhil olanlar yeni yatkınlıkları içselleştirmeye çalışarak değişim ve dönüşüm yaşarlar. Bir alana dâhil olmak da yeni yatkınlıkları içselleştirerek failerde değişim ve dönüşüme sebep olur. İlâveten yeni bir alana dâhil olanlar, alanın yerleşik düzenini göz önünde bulundurmak durumundadırlar. Her fail, dâhil olduğu alanı içkin kuralları ve işleyiş düzenini genellikle kabul etme eğilimi gösterir.⁶² Bu yüzden bir alana angaje olmak aynı zamanda alanda var olabilmenin koşulu olan belli bir habitusu içselleştirmeye çalışmak ve değişmek anlamına gelmektedir. Öyleyse farklı bir habitusa dâhil olmak aynı zamanda sosyal değişimin de arkasındaki önemli itici güçlerdendir.

Toplumsal değişimin yönü başlığı altında toplumsal zaman-uzam içindeki dağılıma değinilerek, değişimin toplumsal uzam içinde birbirine daha yakın noktalarda konumlananlar arasında daha fazla mümkün olacağı ifade edilmişti. Toplumsal zaman-uzam içinde yaşanan karşılaşmalar farklı habituslar arasındaki geçişkenliği artırmaktadır. Elbette

⁵⁷ Bourdieu, *Bekarlar Balosu*, 183-184.

⁵⁸ Bourdieu, *Ayırım*, 540.

⁵⁹ Bourdieu, *Ayırım*, 127-129.

⁶⁰ Bourdieu, *Sanatın Kuralları*, 406.

⁶¹ Bourdieu, *Ayırım*, 362.

⁶² Bourdieu, *Sanatın Kuralları*, 405.

buna coğrafi uzamı da ilave etmek gerekir. Birbirine daha yakın mesleklere, hobilere, eğitim düzeylerine sahip olup kendini alt seviyede görenler zamanla bir üstteki grubun habitusuna dâhil olurlar veya olmaya çalışırlar. Fakat yine daha önce vurgulandığı üzere bu dâhil oluş genellikle tek yönlü bir değişimle sonuçlanmaz. Farklı bir habitusa dâhil olmada aynı kentte yaşamak, aynı veya yakın mahallede meskûn olmak, karşılaşmaları sıklaştıran benzer tüketim alışkanlıkları ve boş zaman aktiviteleriyle uğraşmak gibi coğrafi uzam içinde birbirine yakın konumlanmalar da sosyal değişmeye sebep olur.⁶³ Türkiye örneğinden yola çıkılacak olursa kentlere yönelen yoğun göçler sonucunda köylüler; zaman içinde kent kültürüne, kentli yaşam tarzına ve düşünme şekline uyum sağlayarak dâhil oldukları yeni habitus çerçevesinde değişime uğramışlardır. Ancak kentliler de bilhassa çok fazla sayıdaki köylü göçmenin habitusuna önemli ölçüde uyum sağlamıştır. Bunlar farklı habituslara dâhil olma sonucunda yaşanan sosyal değişme örnekleridir.

2.4. Habitusun Kendi İçinde Değişimi ve Sosyal Değişme

Değişimin ilkesinin seçkinlik tekeli elinde bulundurma mücadelesi olduğu ifade edilmişti. Seçkinler kendilerini tâbi olanlardan ayırma, tâbi olanlar ise seçkinlerin yerini alma mücadelesi içindedirler. Marx bu ayrımı kabaca üretim araçlarına sahip olanlar ile üretim araçlarına sahip olmaya çalışanlar arasındaki mücadeleye indirgemıştır. Bourdieu ise aynı mücadeleyi tüketim alışkanlıkları, yaşam tarzı ve beğeniler düzleminde ele almayı tercih etmiştir. Dolayısıyla habitus, ayırım stratejilerinin vücut bulduğu bir saha olarak öne çıkmaktadır. Habitusun ayırım stratejilerinin sahası olması ve onun toplumsal ürünlerle toplumsal beğeniler arasında bir konfigürasyon aracı olarak görev yapması neticesinde habitus kendi içinde dinamik bir değişim süreci geçirir. Bir üst başlıkta değinildiği üzere farklı habituslardan gelenlerin eklemledikleri yeni habitusu dönüştürmesi de habitusun kendi içinde değişiminin bir örneği olarak düşünülebilir. Ancak habitusun kendi içinde değişimi büyük ölçüde, hâkim olanların yeni stratejiler geliştirerek kendilerini tâbi olanlardan ayırma gayretlerinin sonucu olarak görülebilir. Habitusun kendi içinde değişimi ve sosyal değişme başlığı bu çerçevede ele alınacaktır.

Toplumsal sınıflar, sınıf fraksiyonları, farklı statülerdeki insanlar; velhasıl toplumsal uzamda belli bir mevki paylaşanlar, üstün konumlarını muhafaza etmeye çalışırlar. Buna karşılık tâbi olanlar ise üstünlüklerin ifadesi sayılan nesnel bağıntıları aşındırma gayretindedirler. Çünkü mevcut ayrıcalıklı konumlarını ancak değişerek muhafaza edebileceklerdir. Hâkim olanlar ayrıcalıklarını korumak için bireysel veya kolektif, kendiliğinden veya örgütlü stratejiler yoluyla bir takım tahvil stratejilerine başvurarak dönüşüm geçirirler.⁶⁴ Bourdieu, bahsedilen antagonist ilişkiyi bazı sporların demokratikleşmesi üzerinden analiz etmektedir. Örneğin bir zamanlar futbol, rugby, güreş ve boks sporları Fransa'da soylulara özgü iken yaygınlaşmaları ve avamlaşmaları neticesinde egemen sınıfın gözünden düşmüştür.⁶⁵ Böylece sınıflar arasındaki ayrımı devam ettirmek için zaman içinde davranış kalıpları ve eğilimlerde yani habitusta değişim meydana gelmektedir. Bu durum, illa belli bir sporun bir sınıfın gözünden tamamen düşmesiyle gerçekleşmeyebilir. Çünkü aynı sporun icra edilmişindeki farklar da ayırım stratejisinin parçası durumundadır. Bourdieu, buna örnek olarak ise tenisi göstermektedir. Yıllardır tenis oynayan ve bunu Lacoste gömlek, beyaz şort veya etek ve uygun ayakkabı gibi gerekli kıyafet koşulunu sağlayarak, özel kulüplerde ve bu kulüplere uygun değerleri içselleştirerek yapanlar ile bunu belediye tesislerinde ve yukarıdaki şartlara riayet etmeden yapanlar arasında keskin bir ayırım vardır.⁶⁶ Aynı sporu yapmak aynı sınıf özelliklerini dolayısıyla aynı habitusu paylaşmak anlamına gelmemektedir. Çoğu zaman bu ayrımı çok daha kesin şekilde ortaya koyacak mekanizmalar geliştirilmektedir. Örneğin golf, polo, avcılık, atçılık, yelken

⁶³ Bourdieu, *Ayırım*, 187-188.

⁶⁴ Bourdieu, *Ayırım*, 237.

⁶⁵ Bourdieu, *Ayırım*, 315.

⁶⁶ Bourdieu, *Ayırım*, 311.

gibi sporların birtakım şık kulüplerde icrası sadece bu sporları yapabilecek beceri ve araç gerece sahip olmakla ilgili değildir. Bu kulüplere giriş şartları son derece keyfidir ve buralar sadece belli bir habitusu içselleştirmiş kişilerin katılımına açıktır. Böylece sporun icra ediliş farklılıklarının ötesinde seçkinler belli spor kulüpleri vasıtasıyla ayrıcalıklarını güvence altına almaktadırlar.⁶⁷ Nitekim spor yapmaya atfedilen değer ve spor yapma sebebi belli bir sınıfa ya da sınıflar içindeki fraksiyon farkına göre değişmektedir. Kas yapma, zayıflama, zarafet, sağlıklı yaşam, spor yapma yerinde kurulan sosyal ilişkiler, bedenle birlikte ruhsal dengeyi sağlama gibi farklı spor yapma sebepleri toplumsal konumlarla yakından ilgilidir.⁶⁸ Öyleyse belirli bir zaman ve mekân içinde sunulan spor aktiviteleri, sınıflar arasındaki karşıtlığın ifadesi konumundadır. Sınıflar arasında tesis edilmiş karşıtlıkların yeniden üretimi ise habitusun kendi içinde dönüşümüyle sonuçlanabilmektedir.

Bir ayırım stratejisi olarak habitusun kendi içinde dönüşümünü toplumsal alanların tamamında görmek mümkündür. Estetik algısı, sanat, beğeniler, damak tadı gibi kişisel kabul ettiğimiz pek çok şey toplumsaldır ve habitusla doğrudan ilişkilidir. Bunlara dair yargılar genellikle içine doğulan dünya tarafından bedene ve zihne kazanarak belli bir sınıfa tanımlama işlevi görür. Dolayısıyla yeme içme alışkanlıklarına, damak tadına ve neyi nerede yediğimize dair konular daha girift ve önemli bir hal almaktadır. Bourdieu, ekonomik ve kültürel sermayeye sahip olma durumuna göre beslenme alışkanlıklarının değişim gösterdiğini ortaya koymaya çalışmıştır. Buna göre iktisadi sermaye açısından zengin olanlar, pahalı ve nadir bulunur besinleri tercih etme eğilimindedir. İktisadi sermaye açısından fakir olanlar ise ucuz, besin değeri yüksek ve rahat erişim sağlanabilen daha işlevsel besinlere yönelirler. İktisadi sermayeden ziyade kültürel sermaye açısından zengin olanlar ise daha egzotik yemekleri tercih ederek düşük maliyetli özgünlük stratejileriyle kendilerini iktisadi ve kültürel sermayeden yoksun olanlardan ayırırlar.⁶⁹ Amaç ayırım olduğu için besinlerin beğenilir ve tercih edilir olmaları nadir bulunurluklarıyla yakından ilişkili olarak tamamen görecelik arz eder. Örneğin Bourdieu, toplumsal hiyerarşide daha üste doğru çıktıkça İtalyan, Japon, Çin gibi yabancı restoranların daha fazla tercih edildiklerini belirtir.⁷⁰ Fransa için geçerli olan bu durumun İtalya veya Japonya için geçerli olmayacağını rahatlıkla düşünebiliriz. Çünkü İtalya'da İtalyan mutfağı değil, nadir bulunan başka bir yabancı restoran ayırım vazifesi görecektir. Bu stratejinin mantığına göre beğeniler, belli bir sınıfın ayırt edici özelliği konumundadır ve onlar bu vasıflarını yitirdiklerinde hâkim sınıf tarafından yerlerine yenileri ihdas edilir. Böylece habitus kendi içinde dönüşerek sosyal değişime sebep olur.

2.5. Habitus İçinde Bireysel Farklılaşma ve Sosyal Değişme

Habitus ve sosyal değişme ilişkisinde önemli olgulardan bir diğeri, habitus içinde bireysel farklılaşmalar neticesinde gerçekleşebilecek sosyal değişimdir. Habitusun faile yaratıcı ve belirleyici olma imkânı sunan yapısı gereği aynı habitus içinde farklı yaşam öyküleriyle, farklı güzergâhlarla, alanla kurulan farklı ilişkilerle karşılaşmak mümkündür.

Habitus, bireylere belirli yatkınlıklar ve iyelikler sunar. Nesnel bir hüviyet arz eden bu yatkınlıkların ve iyeliklerin özel alanda bireyler üzerinde etkili olma durumu eş zamanlı olmaz. İktisadi veya kültürel sermayenin ya da bedene işlemiş nitelikler olarak yatkınlıkların alanla girdiği ilişkide fail özgün bir konumdadır. Böylece habitus içinde bireysel farklılıklar sebebiyle değişim meydana gelebilmektedir.⁷¹

Diğer taraftan Bourdieu, kuşaklar arasındaki değişimi açıklarken bireysel yaşam öykülerini vurgular. Sınıf alanının veya farklı bir alanın tarihini o alana angaje olan failerin yaşam öykülerinden ayrı tutmaz. Ona göre alanı etkileyen yapısal değişimler; kuşak üretim

⁶⁷ Bourdieu, *Ayırım*, 244-245.

⁶⁸ Bourdieu, *Ayırım*, 308.

⁶⁹ Bourdieu, *Ayırım*, 264-280.

⁷⁰ Bourdieu, *Ayırım*, 276.

⁷¹ Bourdieu, *Ayırım*, 176.

biçimlerini dönüştürerek, bireysel yaşam öykülerinin organizasyonunun ve bu yaşam öykülerinin düzenlenerek belli bir ahenk içinde hareket etmesiyle farklı kuşakların üretimini mümkün kılar.⁷² Her ne kadar alanı etkileyen yapısal değişimler göz ardı edilmese de bunun failler üzerindeki ve alandaki tezahüründe yine faillerin yaşam öyküleri belirleyici konumdur. Nitekim Bern'lü köylülerin evlilik stratejileri ve bu kapsamda tercih ettikleri farklı hayatlar, aynı habitusa sahip olsalar da habitus içinde faillerin yaşam öykülerinin farklılaştırıcı etkisini göstermektedir.⁷³

Habitus içinde bireysel farklılaşmaları ortaya çıkaran önemli unsurlardan bir diğeri konumlar ve eğilimler arasındaki diyalektik ilişkidir. Bourdieu, belli bir toplumsal kökenle bağlantılı eğilimlerin yanında, faillerin toplumsal konumları ile tutumları ve faillerin alan içindeki konumları arasındaki diyalektiğin estetik veya siyasal tutumları belirlediğini söyler.⁷⁴ Elbette bu durumu sadece estetik ve siyasal tutumlarla sınırlandırmak doğru olmayacaktır. Öyleyse failler aynı toplumsal kökene ait eğilimlere sahip olsalar bile toplumdaki ve alandaki özel konumları gereği birbirlerinden farklılaşacaklardır. Bu durum, habitusun kendi içinde bireysel farklılaşmalarla sosyal değişimi beraberinde getirdiğini göstermektedir.

Toplumsal güzergâh etkisi, aynı toplumsal kökenden gelen ve aynı habitusu paylaşan faillerin birbirlerinden farklılaşmalarını izah ederken son derece kullanışlıdır. Güzergâhlar belli bir sınıfın veya sınıf fraksiyonunun üzerindeki etkiyle ilgili olarak kolektif eğilime işaret eder. Ancak aynı zamanda bireysel güzergâhlar mümkün olup bunlar faillerin kolektif güzergâhın tersine hareket etmelerini mümkün kılar. Bu sebeple aynı fraksiyondan hatta aynı aileden gelenler din, siyaset gibi konularda farklı konum alma eğilimleri göstererek toplumsal değişime sebep olabilirler.⁷⁵ Tüm bunlar habitusun kendi içinde bireysel farklılaşmalara imkân vererek sosyal değişimde itici güç olabileceğini göstermektedir.

Sonuç

Bourdieu, geliştirdiği kavramlarla toplumu bir bütün olarak ele alırken topluma dair açıklamalarında genellikle belli kurallar, düzenlilikler ve kalıplar ortaya koymaktan kaçınmaktadır. İlişkisel yöntem çerçevesinde toplumsal gerçeği keskin sınırları olmayan, bileşke kuvvetlerin şekillendirdiği, birbirleriyle ilişkili pek çok ihtimali içinde barındıran bir olgu olarak görmektedir. Sosyal değişmeye dair görüşlerini de aynı çerçevede değerlendirmek mümkündür. Ayrıca sosyal değişmeye dair görüşleri geniş hacimli çalışmaları içinde dağınık şekilde yer almaktadır. Çalışma, Bourdieu'nün sosyal değişmeye dair görüşlerini özellikle habitus kavramı üzerinden okuma imkânı sunmuştur. Dahası Bourdieu'nün habitusa atfettiği dinamik yapı ile geliştirdiği alan, toplumsal uzam, güzergâhlar gibi diğer kavramlar arasındaki ilişki üzerinden bir okuma yaparak sosyal değişmeye dair sınırları biraz daha netleşen bir açıklama sunma imkânı elde edilmiştir. Buna göre:

Değişimin ardındaki temel itici güç; hâkim olanların seçkin konumlarını muhafaza edecek stratejileri geliştirmesi, tâbi olanların ise seçkinlerin yerini alma mücadelesidir. Bu mücadelede habitusun sunduğu seçenekler son derece önemlidir. Ayrıca habitus, toplumsal ürünlerle toplumsal beğeniler arasında konfigürasyon görevi görmektedir. Onun nesnel bağıntılarla öznel bağıntıların kesişim noktası olması ise faile belli güzergâhlar içinde önemli hareket alanı sağlayarak sosyal değişime imkân tanımaktadır. Diğer taraftan farklı bir habitusa dâhil olmak; faillere farklı yatkınlıklar, eğilimler ve olasılıklarla karşılaşma imkânı sunarak sosyal değişimle sonuçlanmaktadır.

⁷² Bourdieu, *Ayrim*, 658.

⁷³ Bourdieu, *Bekarlar Balosu*, 177-178.

⁷⁴ Bourdieu, *Sanatın Kuralları*, 399.

⁷⁵ Bourdieu, *Ayrim*, 174.

Ayrım stratejileri de büyük ölçüde habitus üzerinden şekillenmektedir. Ayrım stratejisi gereği hâkim olanlar kendilerini tâbi olanlardan ayırmaya çalışırken tâbi olanlar da hâkim olanlarla özdeşleşmeye çalışırlar. Değişim genellikle bir üst sınıf üyesi olma veya üst sınıfın ayrıcalıklarını elde etme mücadelesi şeklinde yukarı yönlü bir çabanın ürünü olarak şekillenir. Failler eğitim, göç, çalışma hayatı, evlilik gibi çeşitli yollarla farklı habituslara dâhil olabilirler. Bu durum faillere farklı yatkınlıklar, eğilimler ve olasılıklarla karşılaşma imkânı sunarak sosyal değişime sebep olur. Genellikle hâkim olanların kendilerini tâbi olanlardan ayırma stratejisi sebebiyle habitusun kendi içinde bir dönüşüm yaşaması da sosyal değişimle sonuçlanabilmektedir. Sosyal değişimin bir başka sebebi ise habitusun ortaya koyduğu seçenekler yelpazesinin failin yaratıcılığıyla birleşmesidir. Böylece bireysel güzergâhlarla şekillenen önemli bir hareket alanı oluşur. Aynı sosyal şartların ürünü olan pek çok failin, içinde bulunduğu habitustan farklılaşmasının sebebi budur. Son olarak Bourdieu'nün sosyal değişmeyi tedricî bir süreç olarak tahayyül ettiğini, dolayısıyla sosyal değişimi genellikle zor, sınırlı ve yavaş cereyan eden bir olgu olarak gördüğünü söylemek mümkündür.

Görüldüğü üzere Bourdieu'nün habitus kavramı ile sosyal değişme problemini yan yana getirerek sosyal değişme üzerine odaklanmanın önemli açılımlar sağladığını söylemek mümkündür. Nitekim çalışma boyunca ele alınan hususlar habitus kavramının, toplumbilimlerin en önemli problemlerinden biri olan sosyal değişmeyi açıklamada önemli bir işleve sahip olduğunu göstermektedir. Sosyal değişimi makro-mikro, yapı-fail ikilemlerinin ötesinde değerlendirme fırsatı sunmaktadır. Ayrıca Bourdieu'nün toplumbilime katkısı üzerine azımsanmayacak çalışmalar yapılmasına karşın onun sosyal değişime dair görüşleri üzerine yeterince odaklanılmadığı ifade edilebilir. Elinizdeki çalışma bu açıdan da mütevazı bir katkı niteliğindedir.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Finansman/Funding: Yazar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder / The author acknowledges that they received no external funding in support of this research.

Çıkar Çatışması / Competing Interests: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder / The author declares that there are no competing interests.

Kaynakça

- Bourdieu, Pierre. *Ayırım*. çev. Derya Fırat Şannan - Ayşe Günce Berkkurt. Ankara: Heretik Yayıncılık, 2015.
- Bourdieu, Pierre. *Bekarlar Balosu*. çev. Çağrı Eroğlu. Ankara: Dost Kitabevi, 2009.
- Bourdieu, Pierre. *Bilimin Toplumsal Kullanımları*. çev. Levent Ünsaldı. Ankara: Heretik Yayınları, 2. Basım, 2015.
- Bourdieu, Pierre. *Devlet Üzerine*. çev. Aslı Sümer. İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.
- Bourdieu, Pierre. *Pratik Nedenler*. çev. Hülya Tufan. İstanbul: Kesit Yayıncılık, 1995.
- Bourdieu, Pierre. *Sanatın Kuralları*. çev. Necmettin Kâmil Sevil. İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, 1999.
- Bourdieu, Pierre. *Toplumbilim Sorunları*. çev. Işık Ergüden. İstanbul: Kesit Yayıncılık, 1997.
- Comte, Auguste. *Pozitif Felsefe Dersleri ve Pozitif Anlayış Üzerine Konuşma*. çev. Erkan Ataçay. Ankara: BilgeSu Yayıncılık, 2. Basım, 2019.
- Durkheim, Emile. *Toplumbilimin Yöntem Kuralları*. çev. Özer Ozankaya. İstanbul: Cem Yayınevi, 2013.
- Durkheim, Emile. *Toplumsal İşbölümü*. çev. Özer Ozankaya. İstanbul: Cem Yayınevi, 3. Basım, 2018.
- Giddens, Anthony. *Sosyoloji*. ed. Cemal Güzel. İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2012.
- Jourdain, Anne - Naulin, Sidonie. *Pierre Bourdieu'nün Kuramı ve Sosyolojik Kullanımları*. çev. Öykü Elitez. İstanbul: İletişim Yayınları, 2. Basım, 2020.
- Kartal, Zeki. "Marxist Toplumsal Gelişme Aşamaları ile Rostow'un Gelişme Aşamaları Yaklaşımlarının Değerlendirilmesi". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 10/2 (2015), 231-244.
- Kızılçelik, Sezgin. *Sosyoloji Teorileri 1*. Konya: Yunus Emre Yayınevi, 2. Basım, 1994.
- Marx, Karl. *1844 El Yazmaları*. çev. Murat Belge. İstanbul: Birikim Yayınları, 8. Basım, 2013.
- Marx, Karl - Engels, Friedrich. *Alman İdeolojisi*. çev. Emir Aktan. Ankara: Alter Yayıncılık, 2. Basım, 2017.
- Marx, Karl - Engels, Friedrich. *Komünist Manifesto*. İstanbul: Yordam Kitap, 2. Basım, 2014.
- Parsons, Talcott. *Toplumsal Eylemin Yapısı*. çev. Nur Nirven - Adem Bölükbaşı. 2 Cilt. Ketebe Yayınevi, 2022.
- Swartz, David. *Kültür ve İktidar*. çev. Elçin Gen. İstanbul: İletişim Yayınları, 4. Basım, 2018.
- Tatlıcan, Ümit - Çeğin, Güney. "Bourdieu ve Giddens: Habitus veya Yapının İkiliği". *Ocak ve Zanaat*. ed. Güney Çeğin vd. İstanbul: İletişim Yayınları, 3. Basım, 2014.
- Wallace, Ruth A. - Wolf, Alison. *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*. çev. M. Rami Ayas - Leyla Elburuz. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 5. Basım, 2013.
- Zafer, Ayşenur Bilge. "Göç Çalışmaları İçin Bir Anahtar Olarak 'Kültürleşme' Kavramı". *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 17/30 (Ocak 2016), 75-92. <https://doi.org/10.21550/sosbilder.290739>